

Disiplinler Arası Etkileşimler Kapsamında Alternatif Malzemeler Ve Seramik-Baskı Resim Yakınlaşmaları Üzerine Bireysel Uygulamalar

Doç. Dr. Naile Çevik

Makale Geliş Tarihi: 21.09.2018
Yayına Kabul Tarihi: 21.10.2018

Özet

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra plastik sanatlar içerisinde yer alan tüm disiplinlerin birbirleri ile etkileşimi kökten bir değişime uğramıştır. Bu değişim zaman zaman plastik sanatlar alanlarında malzeme, biçim, konu, imge, vurgu, söylem vb. gibi alanlarda gözle görülmeyen sınırların varlığı üzerine sanatçıyı ve izleyiciyi düşündürmektedir. Plastik sanatların bir dalı olan seramik sanatı da disiplinlerarası yaklaşımların arttığı bu çağın içinde diğer sanat disiplinleri ile görsellik, teknik, ve malzeme gibi birçok açıdan etkileşim ve iletişim içerisinde olmuştur. Zamansal süreç içerisinde geleneksel ve dekoratif kimliğinden uzaklaşmış olan çağdaş seramik sanatında teknolojik olanakların da gelişmesi sonucunda alternatif malzemelerin ve uygulamaların kullanılmaya başlandığı gözlenmektedir. Bu anlamda çağdaş seramik sanatında organik ve inorganik alternatif malzemelerin kullanımına olanak sağlamıştır. Bu araştırma; Disiplinlerarası yakınlaşmalar bağlamında eser ortaya koyan çağdaş seramik sanatçıları ve bu sanatçıların çalışmalarını örneklendirmenin yanı sıra bu kapsamda seramik ve baskı resim yakınlaşmaları üzerine bireysel uygulamaları içermektedir. Bu çalışma, seramik ve baskı resim alanında gerçekleştirilen özgün eserlerin, plastik sanatlardaki disiplinlerarası etkileşimin bir sonucu veya başlangıcı olarak sanatçıya ve izleyiciye yeni bir perspektif sunabilmesi amacıyla oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Seramik, Çağdaş Seramik Sanatı, Baskı Resim, Alternatif Malzemeler, Disiplinlerarası Sanat.

INDIVIDUAL APPLICATIONS ON THE CONVERGENCE OF THE ALTERNATIVE MATERIALS AND CERAMIC-PRINTMAKING WITHIN THE SCOPE OF THE INTERDISCIPLINARY INTERACTIONS

Abstract

After the second half of the twentieth century, the interactions between all the disciplines partaking in the plastic arts have revolutionized. This change occasionally makes artists and viewers think on the existence of invisible boundaries such as material, form, subject, image, emphasis, discourse, etc. in the fields of plastic arts. Also ceramic art which is a branch of plastic arts, in this age of increasing interdisciplinary approaches, has been in interaction and communication with many other art disciplines such as visuality, technique and material. It has been observed that alternative materials and applications have begun to be used as a result of the development of technological possibilities in contemporary ceramic art, which has moved away from its traditional and decorative identity in the course of time. In this sense, it enabled the use of organic and inorganic alternative materials in contemporary ceramic art. This research; as well as exemplifying the artists reflected in contemporary ceramic art in the context of interdisciplinary approaches and works of these artists, contains individual practices on ceramic and printmaking convergences. The unique works produced in the field of ceramic and printmaking, are designed to present a new perspective to artists and viewers as a result or initiative of interdisciplinary interaction in plastic arts.

Keywords: Ceramic, Contemporary Ceramic Art, Printmaking, Alternative Materials, Interdisciplinary Art.

Doç. Dr. Naile Çevik, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Heykel Bölümü, Ankara.
E-posta: nailesalman@gmail.com

1. Giriş

1.2 Seramik ve Çağdaş Seramik Sanatı

Genel bir tanımlama ile seramik; "Organik olmayan malzemelerin oluşturduğu bileşimlerin, çeşitli yöntemler ile şekil verildikten sonra, sırlanarak ve ya sırlanmayarak sertleşip dayanıklılık kazanmasına varacak kadar pişirilmesi bilim ve teknolojisidir" (Arcasoy, 1998:1).Seramiğin ilk hammaddesi balçık adı ile tanınan çok ince taneli koyuca kıvamlı çamur birikintileridir. İlk seramik kaplarda balçık ile sıvanmış sepetten oluşan kaplardı. Bu balçıkla sıvalı sepetlerin ateşle buluşup sertlik kazanmalarının sonucu oluşan kaplar, kullanışlı kap kaçakları oluşturmuştur (Yardımcı, 1993: 3).

Ana hammaddesi kil olan seramik, insan zekâsının bir sonucu olarak ortaya çıkan, günlük yaşamda, ileri teknoloji ürünlerinde ve en önemlisi sanat alanında kullanılan oldukça önemli bir malzemedir. En basit tanımı ile kilin su ile yoğrulmuş plastiklik özelliği kazanmasından sonra belli yöntemlerle kullanım amacına göre şekillendirilip, kurutulup ve son olarak dayanıklılık kazanıncaya kadar pişirilmesidir (Özel, 2007: 130).Seramik hammaddelerinin pişirme işlemleri sonucunda dayanıklılık kazanma özelliği, seramiği antik dönemden günümüze kadar insan yaşamının neredeyse her alanında vazgeçilmez bir malzeme olarak kullanmasına olanak tanımıştır.

Seramik bünyeler, seramiğin zamana ve doğa koşullarına karşın yüksek direnç göstermesi nedeni ile hakkında yazılı belgelerin olmadığı antik uygarlıklar döneminde bile insanların yaşayış biçimleri, dinsel inanışları ve toplumsal süreçleri hakkında detaylı ve etkili bilgiler edinebilmemizi sağlayacak arkeolojik belge niteliği taşımaktadır (Çevik, 2010: 36).

Dönemsel açıdan bakılacak olursa endüstriyel olanakların hızla gelişmesi sonucu kullanıma yönelik, seri üretim seramikler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Seramik, üretimindeki bu çeşitlilik sayesinde hem sanatsal hem de bilimsel üretim alanlarında iki veya üç boyutlu uygulamalara olanak sağlamıştır. Seramiğin kendini "Sanat Seramiği" olarak 20. yüzyıl içerisinde kabul ettirmesi diğer plastik sanat dallarına göre yeni bir disiplin olarak nitelendirilmesinin nedenidir. "Sanat Seramiği" olarak adlandırılan bu çalışmalar heykel sanatının biçim ve içeriğinin yanında resim sanatının da renk öğesini bünyesinde barındırmaktadır (Sönmez, 2002: 178-179).

Sanat dalı yanında bilim dalı da olan seramik, günümüz teknolojisi ile

inanılmaz olanaklar sunmaktadır. En yaygın bilineni uzay araçlarının dışının yüksek ısıya dayanıklı seramik yüzeyle kaplanmasıdır. Yoksa uzay dönüşü atmosfere çarpan kapsülün bu hızla almış olduğu ısının enerjisi onu yakabilirdi. Günümüzde bükülebilen, görevi bitince de yok olabilen seramikler yapılmaktadır (Çolakoğlu, 1998: 22).

Çağdaş sanat anlayışı ile birlikte yoğunluk kazanan disiplinlerarası ilişki, çağdaş seramik sanatının oluşumunda da kendini etkili bir şekilde göstermiştir. Sanatın farklı alanlarından birçok sanatçı bir ifade aracı olarak seramikten etkilenmiş ve uygulamalarında ana ve/veya yardımcı malzeme olarak seramik malzemesini kullanmışlardır. Çağdaş sanatın her alanından çok önemli sanatçılar bu seramik kullanımları sonucunda seramik sanatını da disiplinlerarasılık anlamında etkilemişler ve seramik alanına ayrı bir değer/anlam katmışlardır.

1.3.Baskı Resim ve Teknikleri

Resmin bir yüzey sorunu olma durumu elbette insanlık tarihi kadar eskidir. Fakat bugüne kadar resim yüzeyi defalarca deforme edilmiş, kesilmiş, hatta kimi zaman tamamen terk edilmiştir. Günümüzde resim sanatı hala açık bir deney alanı olarak karşımızda durmaktadır (Saray, 2007: 39).

Baskı resim, duyu ve düşüncenin kalıplar aracılığıyla başka bir yüzeye aktarımı ve birden fazla kopyanın elde edilebilirliği esasına dayanır. Çoğaltım temeline dayanan bu sanat alanında, aktarılmak istenen görselin geçtiği aşamalar, kaç tane baskı elde edildiği ve bütün baskı aşamalarını yöneten sanatçının tasarımcı kimliği çok önemlidir (Fırınacı, 2013: 128). "Özgün baskı resim sanatı çalışmalarında, sanatçı resmin kalıbını oluşturur ve yaratma olayını sürdürerek özgün bir baskiresim elde eder. Bu resimden birden çok baskı yapar veya kendi denetiminde baskı yaptırır, bu baskıları sıraya göre sayılandırır ve imzalar. Kendi tespit ettiği sayıdan çok baskı yapmaz ve yaptırmaz" (İçmeli, 1985: 61-66). Bu işlemler, bir takım kalıpların dışına çıkılamayacak alt yapılaraya sahip olduğu düşünülen baskı resim sanatını farklı kılan önemli özelliklerdir ve bu kurallar dizgesi uluslararası düzeyde kabul edilen kurallar olarak bilinmektedir. Ancak disiplinlerarası yaklaşımlarla birlikte belli kurallar dizgesi içinde çalışılan bu alanda önemli değişimler gözlenmiş ve farklı ortam ve kuralların sürece dahil edildiği uygulamalara rastlanmıştır (Fırınacı, 2013: 128).

Sanat tarihine baktığımızda baskı resmin tarihini yazının (M.Ö.3000) ve

kâğıdın (M.S.105) bulunmasından sonra olduğunu görmekteyiz. Bilinen ilk baskı M.S. 868 yıllarına ait 5 metrelik ünlü Diamond Sutra isimli çalışmadır (Resim 1). Budist inancına yönelik yapılmış Çinlilere ait ilk ağaç baskı denemesidir. Kutsal inancı tasvir eden bu dönemin ağaç baskılarında, sanatsal bir kimlik olmamasına karşın bu çalışmalar erken dönem halk sanatı eserleri olarak daha sonraki uygulama ve tekniklerin gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Doğu'da gelişen bu uygulama daha sonra ticari ilişkilerin gelişimi ile Batı kültürüne yayılmış olup Avrupa'ya ve Japonya'ya ulaşmıştır. Bu sayede 15.yüzyıldan itibaren plastik sanatların içinde yer alan Özgün Baskiresim Sanatı, resim çoğaltma tekniği olarak Avrupa'da da kullanılmaya başlanmıştır (Ayan, 2007: 22-23).

Görsel 1. Budist Kitabı, Diamond Sutra, M.S. 868.

1450'lerde matbaanın keşfinden sonra baskı alanında yeni bir dönem başlar. Yazının matbaa ile basıldığı bu zamanlarda ağaç baskı süsleme ve resim alanında bağımsız bir yeni alana dönüşür. Doğu'da ve Batı'da ekip halinde yapılan ağaç oyma ve çizim kopyacılığının bir meslek olarak yapılması, çizimi yapan sanatçının duygu ve heyecanının kalıba aktarılmasına ve oyma işini yapan kişinin hünerinin ön plana çıkmamasına neden olmuştur. Bu nedenle baskı sanatçıları oyma işini, uzun bir süre zanaatçılara bırakmışlardır. Ayrıca ülkeden ülkeye farklı şekillerde kendini göstererek değişik halk sanatlarının doğmasını sağlamıştır. Çin'de ve Japonya'da duvar resimleri, olarak bilinen teknik Anadolu'da "yazmacılık", Almanya'da "Zeydruck", Fransa'da "L'estampage" ve İngiltere'de "Block Printing" gibi isimlerle anılmaktadır (Akalan, 2000: 16-18).

Baskı Teknikleri

Mono Baskı (Monotype)

Cam yüzeye sürülen mürekkebin üzerine yerleştirilen baskı kâğıdının arkasından yapılan çizim sonucu elde edilen baskı çeşididir. İşlem esnasında kalemle çizilen yerlerde görüntü oluşmaya başlar ve kâğıt yüzeyindeki görüntü ara sıra kontrol edilerek şekillendirilir. Baskı kalıp kullanılmadan tamamen elle çizildiği için, bire bir aynı görüntüyü tekrar elde etmek olanaksızdır. Bu nedenle bu baskı türü "Mono (Tek) baskı" olarak adlandırılmıştır (Ayan, 2007: 11). 19. yüzyıla gelindiğinde Degas'ın da bu teknikle üretimler yaptığı bilinirken ülkemizdeki uygulayıcıları arasında Mustafa Aslier, Nevzat Akoral, Muammer Bakır, Mürşide İçmeli, Süleyman Saim Tekcan bulunmaktadır (Akalan, 2000: 119).

Ağaç ve Linol Baskı (Yüksek Baskı)

Teknikteki ilk denemeler Mısır ve Mezopotamya'da görülmüştür. Kâğıdın keşfi ile Çin'de kâğıt üzerine yapılan uygulama örneklerini öğrenen Japonlar ağaç baskıya büyük ilgi duymuşlardır. Japonlar, Çinli keşişlerden öğrendikleri baskı yöntemini geliştirip yüzyıllardır sürdürmüşlerdir (İşler,2004: 14). Avrupa'da resim yapma ve çoğaltma tekniği olarak kullanılması ise Ortaçağ döneminde gerçekleşmiş ve günümüze kadar devam etmiştir. Türkiye'de ilk kullanımı, 1559 yılında Tunuslu Hacı Ahmet tarafından basılmış Türkçe yazılı düzlem küre dünya haritası ile başlamıştır. Doğu'da ve Batı'da kullanılan ağaç baskı, Türk kültüründe "yazmacılık" olarak da bilinmektedir. Ağaç ve linol baskıda uygulanan yöntem benzerdir. Tasarlanan çalışmada çizgilerin oluşması için ilk önce istenilen dokuda beyaz alanlar oyularak çıkarılır ve daha sonra kalıp yüzeyinde kalan yüksek kısımlara merdane ile boya verilerek kâğıda basılır. Baskının kağıda geçirilmesi pres yardımıyla olabileceği gibi, kâğıdın arkasından tahta bir kaşık yada ağaç silindir sürtülerek de yapılabilir (Yalçın, 2012: 52).

Gravür (Çukur Baskı)

Bakır yönteminden yola çıkılarak kullanılan metal kalıplar ise 15.yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bu dönemin önemli isimlerinden Lucas Granach ve Albrecht Dürer, dini kitaplara çizdikleri resimlerde metal ile ağaç kalıbı kullanarak ilk üretimlerini vermişlerdir. 20.yüzyıla gelindiğinde ise teknoloji ve savaşların etkisinde grafik sanatlarına olan ilgi artmış, baskı sanatları ön plana çıkmıştır. Özellikle gravür ve yüksek baskı teknikleri, toplumsal

işlevinin daha yaygın olmasından ötürü sanatçıların daha çok tercih ettikleri bir uygulama alanı haline gelmiştir (Yalçın, 2012: 52-53). Kuru kazıma (Drypoint), Akvatinta (Aquatint), Asit Yendirme (Offort), Mezotinta (Mezzotint) ve Gofre gibi çeşitleri bulunan gravür baskının ağaç baskı ve linol baskıya oranla daha çok tercih edilmesinin sebebi, gravürün detayları daha iyi vermesidir (Akalan, 2000: 31).

Görsel 2. Naile Çevik, Frida'nın Güncesi, 2014, Gravür.

Görsel 3. Naile Çevik, Boyutsal, 2014, Gravür.

Taşbaskı-Litografi/Litography (Düz Baskı)

Adından da anlaşılacağı gibi kalıp olarak kullanılan taşlar, binlerce yıllık mikroskobik deniz hayvanlarının kabuklarından oluşan özel kalkerli kireç taşlarıdır. 19. yüzyılın başlarında keşfedilen taşbaskı Alman müzisyen Alois Senefelder'in yazdığı müzik notalarını basmak için yaptığı denemeler sonucu keşfettiği bir yöntemdir. Daha sonraları teknik geliştirilip, baskı kalitesi artırılarak diğer alanlarda da kullanılmaya başlanmıştır (Yalçın, 2012: 55). Tekniğinin uygulama aşamasında, baskı yapmaya uygun taş seçildikten sonra düz yüzeyi üste gelecek şekilde temizleme tezgâhına yerleştirilir. Pürüzsüz yüzeye sahip olan bir taş ile tezgâhta bulunan taş ince kum ya da zımpara tozu yardımı ile birbirine sürtülerek temizleme işlemi yapılıp kurutulur. Sonra taşın yüzeyine çeşitli derecelerdeki yağlı kalem ve mürekkeple desen çizilir. Bu yağlı kalem ile mürekkep bekledikçe taşın içine nüfuz eder. Bekleme sürecinde Arap zımpası ve asitle hazırlanmış kimyasal karışımla işlem uygulanır. Baskıya hazır hale gelen taşta deri merdaneyle boya verilir ve pres yardımı ile kâğıda basılır (Ayan, 2007: 14-15).

Görsel 4. Edvard Munch, Eva Mudocci, 1903, Litografi-Taş Baskı. (Solda)

Görsel 5. Hasan Pekmezci, Özgürce, 1992, Serigrafi. (Sağda)

Serigrafi/Silk-Screen (Elek Baskı)

Bu baskı yöntemi, benzeri baskı teknikleri içinde ağaç baskı, metal baskı, taş baskı, ofset vb. gibi geçmiş en az bilinendir. Japonlar yüzyıllar önce bir bakıma bugünkü eleklerle yapılan baskının ilk örneklerini oluşturmuşlardır. Saf ipek dokumalı eleklerin kullanılması ile teknik çok büyük kullanım kolaylıkları kazanmıştır. 1915 yılında ilk fotografik yöntemin bulunması ile ipek baskı yeni bir hayat kazanmıştır. Tekstil endüstrisi bu yeni yöntemi özellikle ele almıştır (Pekmezci, 1992: 12). Serigrafi baskı sistemi genel anlamda, bir kasnağa gerilmiş ipek üzerine emülsiyon yardımıyla desenin pozlandırılarak aktarılması ve mürekkebin ragle yardımıyla baskı yüzeyine transferi olarak tanımlanabilir ve diğer tekniklerle baskı yapılması imkânsız olan yüzeylere (plastik, cam vb.) baskı yapılabilmesi mümkündür (Yalçın, 2012: 57).

1.4. Disiplinlerarası Sanat

Savaş'a göre disiplinler arası kavramına Eski Mısır ve Yunan Sanatından sonra Rönesans Sanatında rastlamaktayız. Rönesans döneminde hem sanat hem de bilim disiplinlerinin bir arada kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Savaş, 2010: 6).

Disiplinlerarasılık kavramı ve disiplinlerarası ilişki çok farklı boyutlar taşıdığından dolayı sanat alanında bu kavramdan bahsederken verilebilecek en önemli ve belki de ilk örnek Leonardo da Vinci'dir. Onlarca bilimin kurucusu olarak kabul edilen ve sanatı üzerine birçok kitap yazılan Leonardo da Vinci, günümüz sanatçı görüntüsünü ve yaklaşımını yaklaşık olarak 500 yıl önce fazlasıyla göstermiş, sanat tarihinin en önemli sanatçısı olarak kabul edilmiştir (Özel, 2007: 2). O, neredeyse Rönesans adına tanımlanan her şeyin temsilcisiydi; ressam, heykeltıraş, müzisyen, mühendis, mucit, anatomist, botanikçi, mimar...

Endüstri Devrimi ve buna bağlı olarak yaşanan makineleşme sanatçıya malzeme ve konu çeşitliliği bakımından da yeni bir bakış açısı sunmuştur. Bu dönem sanatçıların çalışmalarında bireysel yaklaşımların daha fazla hissedildiği bir zaman dilimini işaret etmektedir. Özellikle sanatta yeni ve farklı olanaklarının ortaya çıktığı bu dönemde Marcel Duchamp ve Dada Hareketi'nden de söz etmek gerekir. Geleneksel kalıpların ve öngörülen sınırların pençesinden kurtulan sanat, birçok farklı alandan beslenebilmekte ve kendi içinde evrimsel bir sürece girmektedir ki bu süreç hala plastik

sanatlarda mihenk taşı niteliğindedir.

Malzeme açısından geleneksele bağlı kalmakta ısrarcı olmamaları bu sanatçıların ortak belirleyicidir. Günlük hayattaki sıradan malzemeler malzemeler kullanılmıştır. Kolaj, asamblaj ve fotomontaj gibi teknikler yaygındır. Üretilenler, sanata ve geleneğe karşı bir karakter taşıdıkları için ne heykel, ne resim belki ne de birer "sanat" yapıtıdır. Bu sanatçıların sanata karşıtlıklarının ifadesi aynı zamanda hazır nesne (ready-made) sergilemeleriyle de ortaya çıkmaktadır. Hazır nesnelere, meydana gelen şeyin ardındaki anlamla belirginleştiği için fikrin yani kavramın ortaya çıkmasıyla örtüşür ve bu da Kavramsal Sanat için belirleyici olur (Akgün, 2012: 24).

Dada hareketi içerisinde yer alan ve çalışmalarında mekân-yapıt ilişkisini sorgulayan sanatçılardan biri de Kurt Schwitters'tır. Çalışmalarında gazete, dergi parçaları, etiketler, kırık tahta parçaları, biletler gibi atık malzemeler kullanarak kolajlar ve konstrüksiyonlar oluşturan sanatçı çalışmalarıyla günümüz enstalasyon sanatının ilk adımlarını atarak Pop-Art'ın, Happening'lerin, Conceptual Art'ın, Fluxus'un ve multimedia sanatın öncülerinden olmuştur (Savaş, 2010: 8). Bu açıdan fotoğrafın keşfi, Kübizmin etkileri ve özellikle 1950-1960 sonrası hemen hemen her şeyin sanat malzemesi olarak kullanılması ve teknolojinin getirdiği disiplinler arası yaklaşımı yadsınamaz bir biçimde ortaya çıkarmıştır.

Sanat yapıtının yeniden çoğaltılması sanat yapıtının biricikliğini yok etmekle birlikte, sanatın el becerisi ile sınırlandırılmasını da ortadan kaldırmıştır. Artık sanatta eskisi gibi biriciklik, aura gibi kavramlara yer yoktur. Bu anlamda 1960-1970'li yıllardan itibaren Performans Sanatı, Kavramsal Sanat, Yoksul Sanat, Fluxus vb. gibi sanatta biçimciliğe karşı çıkan, düşünceye önem veren anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bu anlayışlarla birlikte sanatlar arasındaki ayırım çizgileri de yok olmaya başlamıştır (Aydoğan,2008). Sadece el işçiliğini konuşturan zanaatçı, kimliğini, tasarlayan, düşünen ve düşündüren, tasarladığını en uygun hangi malzemeyle dile getirebileceğini sorgulayan bir sanatçı kimliğine bırakmıştır (Kara, 2003: 108).

Hızla yaygınlaşarak uluslararası arenaya yayılan kavramsal sanat, 1960 sonrasında gelişen hemen tüm akımların yolunu açmıştır. Sanatın ne olduğuna dair yeni önermeler getiren ve yetenek yerine sınırsız yaratıcılık düşüncesini savunan Kavramsal Sanat, çok çeşitli akımlar/eğilimler/oluşumlar halinde günümüze kadar uzanmış, günümüzde resim, heykel gibi daha geleneksel türlerin de kavramsallaşmasında rol oynamıştır (Antmen,

2008: 196). Çağdaş sanat anlayışında ortaya çıkan yaklaşımlar ise sanat disiplinlerinin iç içe geçtiğini, önemli olanın estetik duyarlılık olduğunu ve ortaya çıkan sanat nesnelere kullanılan malzemenin ne olduğundan çok içeriğin ne olduğunun önem kazandığını göstermiştir (Kılıç, 2005: 66).

Toplumsal, ekonomik ve teknolojik olarak değişen dünya aracılığı ile sanatsal yaklaşımlarda da kökten bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu sürecin bilimsel ve teknolojik gelişmelere paralellik göstermesinin yanı sıra 21. yüzyıl insanının kendini, yakın ve uzak çevresini, doğayı, düşüncelerini, niyetlerini zaman ve mekân kavramlarının ötesinde tüm disiplinlerin birbiriyle yoğun, çok yönlü ve güçlü bir etkileşim içinde olduğuna işaret etmektedir.

Özellikle plastik sanatlar alanında kurulan bu disiplinlerarası etkileşimin bir başlangıcı veya sonucu olarak çağdaş sanat anlayışında sanatçının bireysel, duygusal ve kurgusal ifadesini güçlendirebilecek her türlü malzemenin kullanımına yönelik özgürlüğün ve özgünlüğün vurgusu ön plandadır. Disiplinlerarası uygulamalarda farklı disiplinlerden araştırmacılar/sanatçılar kendi disiplinlerinin çalışma yöntemlerini veya sınırlılıklarını/sınırsızlıklarını özgürce paylaşmaktadır. Farklı disiplinlerin birlikte çalışması veya zaman içerisinde iç içe geçmesi sonucunda bir anlamda melez disiplinlerde ortaya çıkmaktadır.

1.5. Çağdaş Seramik Sanatında Alternatif Malzemeler

Plastik sanatlarda farklı malzeme kullanımının en genel tanımı, birden çok malzemenin sanat nesnesi olarak sanat eserine dâhil olması şeklinde açıklanabilir. İngilizcede mixed-media, Türkçede ise karışık malzeme ya da farklı malzeme olarak ifade edilmektedir (Yücel, 2010: 56). Görsel sanatlarda farklı malzemenin ilk kullanıldığı disiplin resim sanatı olmuştur. Sanatçılar, kolaj ve asemblaj tekniklerini uygulamışlardır. Kolaj, "Sanat dışı malzemelerin (gazete, muşamba, duvar kağıdı, ahşap vs.) çizim ve boyamaya ek olarak resimsel öğe olarak tuvale monte edilmesidir (Keser, 2005: 189).

Yirminci yüzyıl başlarında temsile dayalı sanat anlayışından sıyrılarak farklı/alternatif malzeme kullanımı ile devrim yaratan kübizmin en önemli temsilcileri Braque ve Picasso'dur. Çağdaş dönemin en bilinen sanatçılarından olan bu sanatçılar tuvallerinde farklı renk pigmentlerinin yanı sıra gazete kağıdı, kibrit çöpü, metal tozu, kül, kum taşı vb. gibi daha önce bu alanda

hiç kullanılmamış farklı/alternatif malzemeleri kullanmışlardır. Bu öncü sanatçılar sadece resim yapmamışlar aynı zamanda heykel ve seramik alanlarının da olanaklarını çalışmalarında cesurca kullanmışlardır. Bu cesur yaklaşım Dadaizm akımında da görülmektedir. Üretilen çalışmalarda kullanılan makine parçaları, kâğıtlar, danteller, şifonlar gibi gündelik malzemeler aracılığı ile asıl amaç estetik bir etki oluşturmaktan öte sanatçı ve izleyici için yeni ve farklı ifade olanaklarının araştırılmasıdır. Araştırılan ve tekrar tekrar tecrübe edinilen bu ifade olanakları sanatın her alanıyla veya bilim/teknoloji ile olan mesafelerini neredeyse yok ederek karşılıklı ve koşulsuz etkileşim olanakları sunarken disiplinlerarası boyutu da anlamlandırmaktadır.

Sanat alanları arasında yaşanan bu karşılıklı ve sınırsız ilişki hatta neredeyse işbirliği olarak değerlendirilebilecek olan bu disiplinlerarası süreç çağdaş seramik sanatının yaygınlaşması ve gelişmesi konusunda olumlu sonuçlar doğurmuştur. Endüstriyel ve sanat seramiği alanlarında seramik üretimlerinde gözlemlenebilen bu disiplinlerarası yaklaşım sayesinde seramik sanatı; görsel, estetik, teknik ve bilimsel yönleriyle daha büyük ve katmanlı bir derinlik alanı kazanmıştır.

Bu anlamda zaman içinde çağdaş seramik sanatı geleneksel ve dekoratif kimliğinden uzaklaşmıştır. Teknolojik gelişmelerin sanata yeni ve uygulanabilir olanaklar sağlaması sonucunda alternatif malzemelerin seramik çalışmalarında da kendisini göstermeye başladığı gözlenmiştir. Seramik sanatında metal, cam, ahşap, plexiglass, ip, keçe, tahta, çimen, su gibi akla gelebilecek alternatif malzemelerin kullanımında amaç hem izleyiciyi düşünmeye zorlamak hem de sanatçıların alışılmışın dışında çalışmalar ortaya koyarak kendini mevcut olan düşünce ve malzeme kalıplarının sınırları dışında özgün/özgür üretimlerde bulunmasını sağlamaktır. Bu anlamda ülkemizde ve dünyada çağdaş sanatçıların alternatif malzemeleri çalışmalarında kullandıkları ve disiplinlerarası bir dil oluştukları gözlenmektedir.

Sanatçıların çalışmalarından örnekler şöyledir;

Görsel 6. Kaan Canduran, *Yerden Kopmuş*, Seramik. (Solda)

Görsel 7. Füsün Kavalcı, *Arabesk*, Seramik (Sağda)

Resim 6'da görülen "Yerden Kopmuş" adlı çalışma şişe formunun figüratif soyutlamaya geçişidir. Canduran bu çalışmasını tuz pişiminde yapmıştır. Bir arada duran seramikler yerden kopmak istercesine zeminden kaldırılmış ve bir ritim yaratmaya çalışılmıştır. Çizgisel bir etki ile desteklenen birimlerin arasında zıtlık bütünlük oluşturulacak biçimde tasarlanmıştır (Yücel, 2010: 64).

Resim 7'de seramik sanatçısı Füsün Kavalcı, yaptığı üç boyutlu seramik çalışmalarında kullandığı neon ışıkları ile çalışmalar gerçekleştirmektedir (Özel, 2007: 182). Çağdaş sanatın geçirdiği evrelerin seramik sanatı için de geçerli olduğunu ve seramiğin çağdaş anlamda bir sanat alanı olarak, uygulama teknikleri bakımından resme, heykelle ve grafiğe göre daha zengin anlatı olanaklarına sahip olduğunu belirten Füsün Kavalcı, seramiğin çok yönlülüğü ve ilişkileri için şu ifadeleri kullanmaktadır: "Seramik yüzey, bir tuval ve seramik çamuru bazen bir heykeldir. Kimi grafiksel bir anlatımda, kimi mimari bir anlatımda kimi mimari yapı ya da çevre mekân ilişkisi içinde sanatsal bir iş olarak karşımızdadır" (Kavalcı, 1998: 38).

Görsel 8. Naile Çevik, *Kadın*, Lüster Pişirimi, Seramik ve Yüksek Isıya Dayanıklı El Yapımı Çivi, h:50 cm. (Solda)

Görsel 9. Naile Çevik, *Kültür Katmanları*, Raku Pişirimi, Seramik ve Doğal İp, h:60 cm.

Resim 8'de görülen "Kadın" adlı çalışması ile Çevik elle şekillendirme ile figüratif bir çalışmaya odaklanmıştır. Bu çalışmada Çevik, kadın imgesi özelinde varoluş, engeller, imkânlar, düşünceler ve hayaller üzerine odaklanan bir anlatıma yönelmektedir. Alternatif malzeme olarak ham kil üzerine uygulanan yüksek ısıya dayanıklı el yapımı çivi aracılığı ile ilk algının ötesinde bir delme, zorlama, kırma, yok etme sorunsalından öte daha çok bir dizilim halinde yeniden yapılanma hatta yeniden varoluş sorunsalı üzerine gönderme yapmaktadır. Özellikle kırmızı renk vurgusu lüster pişirimin efektleri aracılığıyla katı değil ancak kesin bir ayakta duruş vurgusunu sağlamaktadır.

Resim 9'de görülen "Kültür Katmanları" serisinden olan çalışmada Çevik özellikle geçmişin bugüne bağlanmasına odaklanmak amacı ile doğal ip kullanmıştır. İp kullanımının yalın anlamı bağlamak/bağlanmak bakımından birincil düşünce olarak korunmuştur. Çevik özellikle bu çalışmasında renk unsurundan kaçınarak raku pişirimi kullanmıştır. Burada temel vurgu sadeliğin sınır tanımayan zenginliğidir. Çevik, seramiğin kadim üretimlerinden çağdaş üretim olanaklarına kadar geçen uzun süreç boyunca kültürel

düzlemde eski ve yeninin birbirinin içinden doğması durumuna kullanılan ipler aracılığı ile gönderme yapmaktadır. Çizgi filme büyük destekleri olan karikatür sanatçıların yarattığı tipler, Haziran 2003'te VitrA Seramik Sanat Atölyesinin gerçekleştirdiği "Çizgi Kahramanlar Sokakta" projesiyle seramik sanatı ile buluşmuştur (Resim 10). Çok farklı disiplinlerle etkileşim ve ilişki içerisinde olan çizgi film, bu projeye karikatür ve seramik sanatı ile bir bağ oluşturmuştur. Oğuz Aral, Turhan Selçuk, Tan Oral, Semih Balcıoğlu, Bedri Koraman, Necati Abacı, Gürbüz Doğan Ekşioğlu, Selçuk Erdem, Bahadır Baruter, Birol Bayram, Latif Demirci gibi birçok önemli karikatüristin eserlerinin dönüştürüldüğü seramik heykeller İstanbul sokaklarında izleyicilerle buluşturulmuştur (Özel, 2007: 124-125).

1.6. Seramik-Baskıresim Yakınlaşmaları Üzerine Bireysel Uygulamalar

Görsel 10. Çizgi Kahramanlar Sokakta Sergisinden Örnekler, 2003.

Plastik sanatlar çağın koşullarına ve gerekliliklerine göre değişim gösterirken değişen sanat anlayışlarında da ilk hareket noktalarını oluşturmuştur. Günümüzde plastik sanatların değişik alanlarında görülen pek çok eser ya da etkinliğin algılanmasında, artık geleneksel anlamda bir görüntü algılaması yetmemekte, bunlar dayandıkları düşünce ve yorumlarla yeni bir içerik ve değer kazanabilmektedir (Akdeniz, 1995: 9-10). Baskıresim bugünkü anlamıyla çağa uygun ve toplumun, modernizmle birlikte ulaştığı noktada sanat eserlerine yeni bir görünüm sağlamayı başarmış bir alandır (Yalçın, 2012: 58). Çağdaş sanatta baskı resmin yerinin ve öneminin, teknolojik

gelişmelere verilen cevapla, geleneksel ve çağdaşla birlikte kurulan ve değişken benzersiz bir hareketlilikle ortaya koyulacağı düşünülmektedir. Alışılmış olanın dışında, yeni algılayışlar ve görsellik adına belki de biraz risk almak, baskı resim alanını daha da zenginleştirecektir (Fırıncı, 2013: 134).

Fırıncı'nın da belirttiği gibi "alışılmış olanın dışında, yeni algılayışlar ve görsellik adına belki de biraz risk almak" durumu hatta eylemi plastik sanatların her alanında mümkündür. Bu temel yaklaşımın odağında özellikle çağımızın değişen algısı aracılığı ile sanat alanları arasındaki keskin sınırların ortadan kalkmış olmasının bir sonucu olarak Naile Çevik, seramik ve baskıresim alanlarında deneysel çalışmalarla özgün ifade olanaklarına ve düşünme biçimlerine ulaşmaya çalışmaktadır.

Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik ve Cam Bölümü'nde bundan 20 yıl önce lisans eğitimine başlayan Çevik, sadece bölümün seramik atölyelerinde değil heykel, baskı resim ve fotoğraf stüdyosunda da oldukça fazla zaman geçirmiştir. Sanatçı, özellikle ana branşı olan seramiğin alternatif malzeme olanaklarını deneysel yolla keşfetmenin heyecanını yaşarken temel fotoğraf ve baskıresim tekniklerini de öğrenmiştir. Baskı resim alanında ulusal ve uluslararası alanlarda bir duayen olan Prof. Hasan Pekmezci'den baskı resim teknikleri alanında dersler almış Pekmezci'nin büyük katkıları sonucunda seramik ve baskıresim karşılıklı/iç içe kullanma denemeleri açısından çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Aşağıdaki çalışmalar Çevik'in öğrencilik yıllarında sezgisel kurgulamalar olarak ortaya çıkan ancak sonraları profesyonel sanatsal/akademik üretim dönemlerinin bir birikimi ve yansıması olarak oluşturduğu çalışmaları kapsamaktadır.

Görsel 11-12. Naile Çevik, *İsimsiz*, 2016, *Karışık Teknik (Seramik-Gravür)*, 35x50 cm.

Resim 11-12'de özellikle gofre etkisi yaratabilmek amacı ile gravür baskı tekniğini tercih edilmiştir. Selçuklu motiflerinden esinlenerek oluşturulmuş desenleri metal plaka üzerine tam, yarım ve çeyrek formlarda tasarlamayı tercih ederek özellikle yaşanan duygusal süreçte ilgiyi "yaşama dair söylemlere" odaklanılmıştır.

Pazarlıoğlu'na (2016) göre de tasarım süreci, yaşama dair hayatın bir kesitidir. Bir başlangıcı olan, sıkıntılı arayışlarla ilerleyip kimi zaman tıkanılan kimi zaman kendinden akıp giden, küçük buluşlarla mutluluğu yaşatan ve bir sonu olan. Bu süreç yaşamın bir parçası olduğu kadar yaşamın bir yansıması da olabilir (Pazarlıoğlu, 2016: 359-360).

Asit indirme işlemleri esnasında birkaç kez derinlik sağlanması amacıyla asit işlemi kontrollü olarak uygulanmış ve gravürün gofre etkisi vurgulanmıştır. Seramik uygulamaların neredeyse tipografik bir unsur olarak gravürlerle etkileşimi kompozisyona ritimsel bir unsur kazandırmıştır. Bu noktada kültürel bir yansıma işaret edilen bu çalışmalarda sık sık kullanılan kişisel mühür ve antik dönem figürinleri yorumlanmıştır. Seramik-baskı resim yaklaşımının yeni bir ifade olanağı sağlaması yakın ve uzak hedefi ile geçmişin bugüne, bugünün de geleceğe yansımalarını aktarmaktadır.

Özellikle Selçuklu motiflerinin soyut yazı imgeleriyle tamamlanması üzerine oluşturulan serilerde kültürel dinamizmi ve zenginliği vurgulamak amacı ile çarpıcı renkler tercih edilmiştir.

Görsel 13-14. Naile Çevik, *İsimsiz*, 2017, *Karışık Teknik (Seramik-Gravür)*, 50x70 cm.

Resim 13-14'de seramik-baskı resim çalışmalarında geniş bir arka plan oluşturarak kompozisyona kurgusal bir mekan kazandırmayı amaçlamaktayım. Bu noktada geniş baskı alanını mavi renk ana ekseninde yazı ve doku imgeleriyle çeşitlendirerek gravür baskı tekniği tercih edilmiştir. Özellikle bireysellik ve kadına ait gerçeklik temaları üzerinde şekillenen seramik uygulamaların yanı sıra merdiven temasına gönderme yaptığım bu çalışmalarda ulaşma/erişme anlamları birincil vurgudur. Kurgusal olarak figüratif unsurların kullanıldığı mekanlarda iç içe geçen sarmallar ve kişisel mühürler aracılığı ile seramiğin kadim sürecinden günümüze insanla ve insan için aktarılan kültürel süreçlere de dikkat çekmeyi amaçlamaktayım.

Görsel 15. Naile Çevik, İsimlessiz, 2016, Karışık Teknik, (Seramik-Gravür), 70x100 cm.

Görsel 16. Naile Çevik, İsimlessiz, 2016,), Karışık Teknik, (Seramik-Gravür), 50x70 cm.

Resim 15-16'deki çalışmalarda seramik ile gravür baskı sanatının karşılıklı ilişkisini yansıtmaya çalıştım. Geniş yüzeylerde hem baskı resim alanında hem de seramik kullanımının sağladığı çeşitlilik sayesinde yer yer kolaj yer yer rölyef etkisi yaratan çalışmalar sunulmaktadır. Resim 15'da özellikle Hitit çivi yazısı görsellerinden esinlenerek oluşturulan geniş yüzeylerde ince detayların baskıda çıkabilmesi amacıyla gravür baskı tekniği tercih edilmiştir. Mavi tonlarının hakim olduğu bu çalışmada zamansızlık vurgusu altında sonsuz ve sonsuzluk kavramları üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca seramik uygulamalar açısından değerlendirildiğinde çalışmalarımda sık sık kullandığım antik dönem uygarlıklarının simgelerine yönelik ana tanrıça ve ikiz idol figürlerini kullandım. Kültürlerin sarmal etkisini vurgulamak amacıyla kompozisyon içten dışa oluşturulmuştur. Seramik parçalarda üçüncü pişirimde lüster uygulaması yapılarak renk ve doku çeşitliliği sağlanmak istenmiştir. Resim 16'da kadın imgesinin tek parça halinde vurgulanması amacı ile linol baskı tekniğinden faydalanılmıştır. Zeminde kullanılan biçimlerin tesadüfi olması ana hedefi ile gravür tekniği kullanılmıştır. Metal plaka keskin sınırlara sahip olmaksızın asitte indirilmiştir. Kaligrafik simgelere gönderme yapan seramik uygulamalar özellikle aktif

renklerle temsil edilen daireler içine yerleştirilmiştir. Bu şekilde kurgusal mekânların yaratılması ve bu mekânların sınırlılıkları/sınırsızlıkları üzerine düşünceler aktarılmıştır.

1.7. Sonuç ve Değerlendirmeler

Her alanda olduğu gibi seramik sanatı da çağın koşullarının değişimi sonucu karşı konulamaz bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Bir anlamda disiplinlerarası bir kimlik kazanan seramik sanatı farklı, yeniyi, yaratıcılığı ve özgünlüğü daha fazla ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu çabalar doğrultusunda çağdaş seramik sanatı içinde bulunduğu süreçte diğer sanat ve bilim dalları ile yakınlaşmalar içine girmektedir kuşkusuz.

Değişen sanat anlayışlarına ve çağın koşullarına göre şekillenen sanatçı ve izleyici bellekleri beslediği disiplinlerarası yaklaşımların desteği ve alternatif malzemeler aracılığı ile de özgün üretilere ulaşabilmektedir. Bu noktada sanatçıyı ve izleyiciyi konu ve uygulama alanları bakımından da şaşırtan uygulamalara yön veren seramik-baskı resim yakınlaşmaları çağdaş sanatta kavramsal süreçte bir değişimi ve dönüşümü anlamlandırmaktadır. Özellikle kavramsal süreç ve uygulama açısından bakıldığında zaman durum sadece farklı malzemelerin kullanımının da ötesinde düşünsel bir süreci de işaret etmektedir. Bu süreçte amaç, hem sanatçının hem de izleyicinin alışmış olduğu kalıpları yıkarak yeni bakış açıları sunabilmektir. Bir anlamda disiplinlerarası bir kimlik kazanan seramik ve baskı resim alanında sınırlar neredeyse eriyip yok olmuştur. Sonuç olarak değerlendirildiğinde yaratıcılık ve özgünlük ekseninde seramik-baskı resim yakınlaşması sayesinde günümüz sanat eğilimlerinin düşünsel temelleri daha da zenginleşecektir.

Kaynakça

Akalan, G. (2000). *Gravür*. İstanbul: Kale Seramik Sanat Yayınları.

Akdeniz, H. (1995). "Plastik Sanatlarda Günümüz Sanat Eğilimlerinin Düşünsel Dayanakları ve Bunun Çağdaş Türk Sanatına Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Anadolu Sanat*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 862, 9-34.

Akgün, Açıkalin, S. (2012). *Modern Kaygılar; 20. Yüzyıl Sanatında Hazır Nesne Kullanımı ve Tüketim Toplumuna Eleştirel Bir Bakış*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Antmen, A. (2008). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Arcasoy, A. (1998). *Seramik Teknolojisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Ayan, M. (2007). *Sosyolojik Açısından Özgün Baskıresim Sanatının Bugünkü Durumu İle İlgili Profesyonel Sanatçıların Görüşlerinin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Aydoğan Bolat, K.E. (2008). "Sanatta Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Performans Sanatı", *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi Art-E*, 1, 1-17.

Çevik, N. (2010). "Çağdaş Seramik Sanatında Resimsel Yönelimler", *Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 6, 35-45.

Çolakoğlu, H. (1998). "Günümüz Seramik Sanatı ve Konumu", *Türkiye'de Sanat Plastik Sanatlar Dergisi*, Sayı:33.

İçmeli, M. (1985). "Çağdaş Açısından Türk Grafik Sanatçıları, Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını", *Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları* 1, 61-66.

İşler, A.Ş. (2004). "Sanat Eğitiminde Disiplinlerarası Tematik Yaklaşım", *Milli Eğitim Dergisi*, 163, 1-10.

Kara, D. (2003). "Sanat Eğitiminde Disiplinlerarası Sanat", *Yapı Mimarlık ve Kültür Sanat*, 260, 108-109.

Kavalcı, F. (1998). "Türkiye'de Seramik Sanatı", *Türkiye'de Sanat Dergisi*, Sayı: 33.

Keser, N. (2005). *Sanat Sözlüğü*. İstanbul: Ütopya Yayınevi.

Kılıç Kapar, S. (2005). "Yaratmak Üzerine", *Rh+ Plastik Sanatlar Dergisi*, Sayı 20.

Fıncı, M. (2013) "Dijital Çağda Geleneksel Baskı Resim ve Teknikler Arası Geçiş (Melezleşme)", *Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4(4), 127-135.

Özel, S. V. (2007). *Plastik Sanatlarda Disiplinlerarası Etkileşimler ve Seramik Sanatına Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Pekmezci, H. (1992). *Tüm Yönleri İle Serigrafi İpekbaskı*. Ankara: İlke Yayınları.

Pazarlıoğlu Bingöl, M. (2016). "Temel Tasarım Eğitiminde Kavramdan Üç Boyuta Geçiş Yönelik Bir Uygulama Örneği", *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(21), 339-362.

Saray, Ç. (2007). *Günümüz Sanatı ve Disiplinlerarasılık Bağlamında Kırmızı Oda: Sekanslar*. Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü İstanbul.

Savaş Angın, R. (2010). *Disiplinlerarası Sanat Etkileşimlerinin Seramik Sanatı ve Eğitimine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Sönmez, N. (2002). *Nesne, Sanatçı ve Seramik Sanatı İlişkisi*, *Anadolu Sanat Dergisi*, Sayı: 13, 175-183.

Yalçın, S. (2012). *Sanayi Devriminden Günümüze Özgün Baskıresim Sanatının Önemi ve Yükseköğretimde Özgün Baskıresim Sanat Eğitiminin Sosyo-Kültürel Yansımaya Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yardımcı, İ. (1993). *Anadolu'da Başlangıcından Günümüze Seramik-Metal Teknik ve Biçim Etkileşimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Yücel, M. (2010). *Açık Kamusal Mekânlarda Seramik Heykel Uygulamalarında Farklı Malzeme Kullanımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri.

Görsel Kaynakları

Görsel 1: <http://www.bookofdaystales.com/tag/diamond-sutra/>

Görsel 2: Naile Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 3: Naile Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 4: https://www.1stdibs.com/art/prints-works-on-paper/portrait-prints-works-on-paper/after-edvard-munch-madonna-eva-mudocci-brooch/id-a_1204043/

Görsel 5 : <http://www.hasanpekmezci.com/calismalari/baski-resimler/>

Görsel 6: <https://tr.pinterest.com/pin/548102217149342935/>

Görsel 7: <https://tr.pinterest.com/pin/548102217149311637/>

Görsel 8: Naile Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 9: Naile Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 10: <http://v3.arkitera.com/v1/sanat/2003/06/mercekalti/>
<http://arsiv.ntv.com.tr/news/219567.asp>

Görsel 11: Naile Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 12: Naile Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 13: Naile Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 14: Naile Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 15: Naile Çevik arşivinden alınmıştır.

Görsel 16: Naile Çevik arşivinden alınmıştır.